

СЕМАНТИКА ХРАМОВИХ СПОРУД ПОДІЛЛЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІННИЧЧИНИ)

Шудляк Н.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті на основі матеріалів польових досліджень 2014-2016 років на території Вінницької області показано, як віруюча людина сприймає церкву, храм, монастир. Цей тип сакральних об'єктів для вірянина є своєрідним символом віри, а виконання пов'язаних із ними ритуальних дій – незаперечним її проявом. Для більш точного пояснення причин сакралізації певних предметів матеріального світу наводимо основні інтерпретації термінів «святиня» та «святие місце». Описано основні критерії, за якими віруюча людина відносить храмову споруду до святинь чи святих місць. Наведено типи храмових споруд, які за результатами польових досліджень респонденти вважають сакральними об'єктами.

Ключові слова: святиня, святие місце, церква, храм, монастир, сакральне, духовність, народна релігійність, Вінниччина.

Постановка проблеми. Вивчення народної релігійності та окремих її складових досить актуальна тема у роботах сучасних науковців. Багато уваги приділено дослідженням релігійного фольклору, розвідкам про окремі типи сакральних об'єктів – придорожні хрести, малі сакральні споруди, чудотворні ікони та ін., маємо також публікації про історію різних духовних центрів чи окремих церков. Серед таких публікацій інколи можна знайти інформацію про причини та основні критерії, за якими той чи інший об'єкт матеріального світу для віруючої людини стає сакральним. Та робіт присвячених саме цій проблемі немає. Саме тому, на прикладі храмових споруд ми простежимо особливості набуття ними рис сакрального.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу вчених привертають визначення терміна «народна релігійність», сучасні процеси у системі народної релігійності та її трансформації. Термінологію досліджували у своїх публікаціях І. Колодюк та Г. Бондаренко. Автори розкривають суть поняття «народна релігійність» та визначають основні проблеми у доцільності використання цього терміна у етнології [2; 17]. Автор цієї статті на основі матеріалів польових досліджень також вказує на проблеми використання термінів «святиня» та «святие місце» та звертає увагу на розбіжності між ними. Історичні особливості розвитку сакральних об'єктів Поділля розглядає у своїх публікаціях Ю. Блажевич [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Стаття є частиною більш ґрунтовного дослідження ролі святинь та святих місць у духовній культурі українців Поділля. Виокремлення зазначеної проблеми із загальної теми дозволить більш детально розглянути основні критерії, якими послуговуються віруючі при характеристиці храмових споруд як сакральних об'єктів. Цитати респондентів подані зі збереженням стилістичних особливостей мовлення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення основних та допоміжних факторів та критеріїв, наявність чи відсутність яких, на думку вірян, дозволяє вважати храмову споруду святинею чи святим місцем.

Виклад основного матеріалу. Дослідники у своїх роботах використовують різні варіанти поняття «народна релігійність» – релігійність народу, на-

родне двовір'я, народне православ'я, намагаючись максимально конкретно підтвердити доцільність використання такої форми [17, с. 149; 2, с. 21-29]. На нашу думку, «народна релігійність» – це комплекс взаємозв'язків між релігійною організацією та народом, симбіоз релігійних уставів та їх розуміння і пояснення у народі, особливості сприйняття суті релігії та її «використання» у народі, створення особливого фольклорного комплексу з релігійною тематикою, вивчаючи який стає можливим дослідження перерахованих явищ.

Окрім визначення терміна «народна релігійність» варто акцентувати увагу ще на двох поняттях – «святиня» та «святие місце». Пояснення терміна «святиня» подається у Тлумачному словнику української мови як «1) заст. Храм. 2) Місце, предмет релігійного поклоніння, 3) перен., уроч. Що-небудь особливо дороге, глибоко шановане; те, що зберігають з любов'ю й пошаною» [3]. Релігієзнавчий словник подає визначення другого терміна: «Святі місця – місцевості та споруди, які, згідно з релігійними джерелами, пов'язані з життєписом засновника, або окремих святих, тієї чи іншої релігії, різними чудотворіннями і місцем, куди віруючі ходять на прощу. Поряд із широко шанованими існує багато таких святих місць, поклоніння яким має регіональний, а часто місцевий характер» [18, с. 298].

Результати польових досліджень показали, що поняття «святиня» і «святие місце» для майже 90% опитаних є ідентичними. Для них це релігійні об'єкти, незалежно від форми – церква, ікона, хрест та ін. «Святиною вважається в першу чергу те, що має відношення до духовної сфери. Це може бути і те, що стосується обрядів християнських, і сам храм являється святинею, і ікона являється святинею. Фактично все, що відноситься до духовної сфери, до сакральної сфери, воно все називається святинею. А святие місце, те місце, яке певним чином відмічене благодаттю Духа Святого, тобто ті ж святині» [7].

Невеликий відсоток респондентів відносив до святинь і абстрактні поняття, такі як чесність, любов, повага, а також речі, які кожна людина індивідуально вважає або цінними або святими – сім'я, життя, родина, населений пункт, земля (як господарський об'єкт), хліб, вода та ін. [8].

Решта розрізняють їх за принципом «мобільності об'єкту» тобто, святиня – це рухомий

сакральний об'єкт невеликих розмірів (ікони, хрести натільні та у церкві, церковне начиння, церковні книги), а святе місце – це нерухомих об'єкт, що несе у собі релігійну семантику (церква, монастир, каплиця, кладовище, придорожні хрести, святі джерела, криниці, купелі) [13].

Більш детально питання семантики вказаних понять ми розглянули у нашій публікації «Святині» та «святі місця» (за матеріалами польових досліджень) [19, с. 116-118].

Результати польових досліджень стали для нас очікуваними у питанні «Що є святинею або святим місцем?» Віруючі респонденти без сумнівів відносили до названих категорій церкви та монастирі, часто вживаючи їх як синоніми. Незалежно від того який тип сакральної споруди знаходиться у населеному пункті, інформатори, в першу чергу називали святинями їх, а вже потім інші релігійні об'єкти – ікони, хрести, церковні книги та ін. Це наводить нас на думку, що храм для вірянина є більш наочним символом віри, ніж релігійні тексти чи мобільні предмети поклоніння. Також доказом цього, є твердження більшості вірян, що саме відвідування церкви дозволяє їм вважати себе віруючими.

Основні критерії, за якими віруюча людина відносить храмову споруду до святинь чи святих місць, загалом залежать від неї самої, та ми виявили ряд однотипних «вимог» до цих об'єктів, які є загальноприйнятими на досліджуваній нами території. У невеликих населених пунктах, де, зазвичай, є одна, а рідше дві церкви чи церква і церква-каплиця, респонденти називали ці об'єкти святинею чи святим місцем. Називаючи їх сакральними місцями люди керувались такими означеннями: «Це місця до яких люди приходять поклонитись Богу» [10]; «Місце, вибране Богом для служіння і поклоніння Богові» [14]; «Це місце, де людина може скинути свій тягар з душі, очистити думки, помолитись Богу. Тут вона може покласти свічку за людину, якої вже немає на цьому світі, чи за людину, щоб була здорова» [4].

Важливою ознакою «святості» місця є давність пам'ятки. Особливо поважають у народі дерев'яні пам'ятки церковного будівництва, які з незначними реконструкціями функціонують і сьогодні. Такі є у с. Дяківка Бершадського району, с. Жабокричка Чечільницького району, с. Голубече та с. Вільшанка Крижопільського району. Ще одна була у с. Тернівка цього ж району, та у листопаді 2015 року вона згоріла. Жителі села пишалися старовинною 150-річною церквою та планують її відтворити у такому ж вигляді. «Це місце, де Бог являв нам свою благодать, тут було багато старовинних ікон, на благо, хоч частина з них вціліла» [11]. Функцію церкви зараз виконує невеликий павільйон, у ньому службу проводять у теплу погоду, коли холодно переходять у будівлю недільної школи, що функціонує на території церкви. До цих споруд прихожани ставляться так як до справжньої церкви.

Досить примітною особливістю шанування культових споруд серед населення Вінниччини, є не обов'язкова їх наявність на сьогоднішній момент, достатньо переказів чи історичних даних. Маємо на увазі такий виняток, як шанування місця, де колись стояла церква чи монастир, та ставлення до нього так само як і до існуючої

церкви. У с. Жабокрич Крижопільського району інформаторка разом із церквою та місцевим кладовищем зарахувала до святинь і місце, де «у минулому столітті до Другої світової війни знаходилась сільська церква. Її зруйнували, та місце, де продовж багатьох десятиліть підносили до Бога люди молитви, назавжди залишиться святим. Його неможна забудувувати нічим іншим як окрім церкви, на святині може бути тільки нова святиня» [7].

Практика побудови церкви на місці колись зруйнованої досить поширена на території Вінниччини. Перш за все це пояснюється зручністю використання добре відомої локації – населення пам'ятає місце розташування святині, тому з більшою прихильністю приходять у новий храм. Самі ж віряни свою позицію пояснюють так: «Якщо протягом віків наші предки тут молились, то це місце наділене особливою благодаттю, тому церква, яка стоїть саме на такому місці, є особливо святинею» [15]. Окрім того, мають значний вплив і перестороги щодо будівництва у подібних місцях – житлові чи господарські будинки, збудовані на землі церкви, будуть часто руйнуватися стихійними лихами, а ті хто будуть у них жити – часто хворітимуть [12].

Показовим є факт, що з початком будівництва церкви у народній свідомості це вже є святе місце. Дехто, проходячи повз будівництво, хреститься, пояснюючи це тим, що церква стає святинею з моменту визначення місця її будівництва [12]. Таким чином, ще до офіційного відкриття храму та його освячення, парафіяни вже сприймають споруду як об'єкт релігійного характеру.

Звертають увагу при описі церкви як святині і на те, як її настоятель ставиться до парафіян. Хороші стосунки між церковною особою та жителями населеного пункту, лише посилюють віру останніх у те, що церква є осередком їхньої віри та місцем Божої благодаті.

Велике значення у розумінні святого місця мають церкви-каплиці на території кладовищ. Їх використовують з метою відспівування та прощання з покійником, а комплекс обрядодій пов'язаних з переходом у інший світ, надає цим сакральним об'єктам додаткового, часто магічного значення. Народна уява досить чітко розмежує споруду релігійного значення та місце, де вона знаходиться. Церкви цього типу вузькоспеціалізовані, їх використовують рідше ніж інші і лише для певного типу ритуалів. «У нас на кладовиську, теж є церква, вона невелика, більше схожа на каплицю. У ній батюшка відспівує покійників, коли їх мають хоронити, ще біля неї ведеться служба на провідну неділю (наступна після Великодня – Н.Ш.) У ній ніхто не вінчається чи ще щось, церква тільки для покійників. Вона ніби символізує, що людина переходить у той світ, а батюшка вчитавши всі потрібні молитви благословляє її перехід» [13].

Одним із особливих типів храмових споруд є монастирі. Звернемо увагу на семантику об'єкта у сфері народної релігійності. У першу чергу монастир асоціюють з моцями святих та типом життя монахів. Віряни вважають, що монахи є особливо святими людьми, оскільки все своє життя та працю вони присвячують Богу. Окрім цього, посилюють віру в особливе релігійне зна-

чення монастирів і легенди про явлення святих. Вказаний тип релігійних споруд для віруючої людини є місцем, куди «обов'язково, хоч раз в житті треба поїхати. Монастир у якому є якісь моці святих, куди люди їдуть на певний час помолитися, потрібно відвідати, щоб душа відпочила та набралася духовної енергії. Я вірю, що у монастирях вона особлива». [9] «Монастир – це не просто церква, біля якої живуть люди. Це місце де кілька монахів чи черниць, максимально приближають своє життя до заповідей, заради того, зоб іншим людям, які не ходять до церкви і не моляться, було краще жити, щоб Бог милував нас та не посилав нещастя» [5].

Важливо зазначити, що респонденти різних віросповідань відносять до сакральних об'єктів храмові споруди лише своєї конфесії. Опитані нами інформатори католицького віросповідання назвали святинею лише костел, до якого вони ходять. Одне із цікавих пояснень: «Для католиків, тобто для мене особисто, святиня це і є святе місце. Для мене це костел, куди я ходжу молитися» [16]. На запитання чи є святинею для респондента сакральні об'єкти, які шанують представники інших конфесій, відповідь була такою: «Для мене вони не є чимось цінним чи тим більше святим, але я поважаю вибір кожної людини на віру, і думаю, що для них все їхнє є їхніми святинями, але для мене ні» [16]. Аналогічну позицію займають і православні віряни. Та під час польових досліджень ми помітили одну особливість – для певного відсотка православних вірян католицькі костели є сакральними об'єктами у тому випадку, коли у них знаходяться моці святих, відомі своїми зціленнями.

Специфічну інформацію ми збрали щодо молитовних будинків інших релігійних течій, наприклад, адвентистів. Тут маємо таку ситуацію – пред-

ставники цього віровчення не вважають предмети матеріального світу тим, що варті поклоніння чи шанування у сакральному розумінні. Тому місця, де вони збираються для спільних молитов не є для них святинями: «Святим є тільки Творець, Бог, крім нього більше ніхто не може бути святим, можна було б назвати святим місцем церкви, но то що там люди обично далекі від Бога, то це не дозволяє церкві як будівлі бути святим місцем. Ми, тобто наша громада, тоже не безгрішні, тому і наш молитовний дім не є святинею. Я можу сказати, що тільки деякі монастирі де живуть монахи, справжні, можна назвати святим місцем, бо вони завжди перебувають у молитві і у труді. Таким, я лічно, важаю монастир у Лядові» [6].

Керуючись даними, отриманими від респондентів, ми можемо виокремити такі типи храмових споруд, які віряни вважають сакральними об'єктами:

- церкви;
- церкви-каплиці на території кладовищ;
- монастирі.

Кожен із названих типів сакральних об'єктів в однаковій мірі для вірянина є святинею.

Висновки і пропозиції. Розглянувши на прикладі храмових споруд процес сакралізації об'єктів, ми виокремили на основі матеріалів польових досліджень три типи храмових споруд, які для віруючої людини є святинями. Опитування показали, що значна частина респондентів асоціюють храм та святиню і святе місце як одне і те ж. Основні критерії, за якими віряни характеризують церковні будівлі як сакральні об'єкти, найчастіше пов'язані з історією місця, на якому стоїть споруда. Подальші дослідження цієї теми допоможуть прослідкувати особливості набуття сакрального значення іншими об'єктами, що вважаються у народі святинями та святими місцями.

Список літератури:

1. Блажевич Ю.І. Сакральні споруди Поділля: малі форми (історія і сучасність) / Ю.І. Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2015. – Вип. 4. – С. 14-27.
2. Бондаренко Г. Народна релігійність українців в умовах соціальних змін кінця ХХ – початку ХХІ століття [Електронний ресурс] / Г. Бондаренко // Народна творчість та етнологія. – 2014. – № 3. – С. 21-29. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NTE_2014_3_5
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс]. – К.: «Перун», 2005. – Режим доступу до ресурсу: http://ukrainian_explanatory.academic.ru/161474/святиня
4. Записано 01.12.2015 р. Шудляк Н.О. від Грабової Людмили Олександрівни, 1938 р.н., у с. Сумівка Бершадського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
5. Записано 05.02.2015 р. Шудляк Н.О. від Котлярова Серафима, 1974 р.н., у смт Вапнярка Томашпільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
6. Записано 08.02.2015 р. Шудляк Н.О. від Войціцького Миколи Адольфовича, 1938 р.н., у с. Мар'янівка Гайсинського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
7. Записано 08.02.2015 р. Шудляк Н.О. від Нізельської Наталії Василівни, 1976 р.н., у с. Жабокрич Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
8. Записано 13.09.2014 р. Шудляк Н.О. від Годованого Євгена Федоровича, 1949 р.н., у смт Крижопіль Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
9. Записано 13.11.2015 р. Шудляк Н.О. від Сокур Людмили Олександрівни, 1994 р.н., у с. Сумівка Бершадського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
10. Записано 15.11.2015 р. Шудляк Н.О. від Клітченко Вікторії Олегівна, 1995 р.н., у с. Дяківка Бершадського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
11. Записано 16.03.2016 р. Шудляк Н.О. від Гнатенко В.І., 1980 р.н., у с. Тернівка Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
12. Записано 16.04.2016 р. Шудляк Н.О. від Болдиревої Лідії Захарівни, 1946 р.н., у с. Жабокричка Чечельницького р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
13. Записано 20.03.2016 р. Шудляк Н.О. від Войціцької Марії Пилипівни, 1942 р.н., у с. Блідки Немирівського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
14. Записано 21.12.2015 р. Шудляк Н.О. від Кришталь Світлани Петрівни, 1993 р.н., у с. Левково Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.

15. Записано 30.01.2015 р. Шудляк Н.О. від Гончара Петра Григоровича, 1941 р.н. у с. Городківка Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
16. Записано 30.01.2015 р. Шудляк Н.О. від жительки Катерини (відмовилась надавати повну інформацію), 1974 р.н. у с. Городківка Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
17. Колодюк І. «Народна релігія»: основні аспекти дослідження в Україні // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Вип. 93. – К., 2007. – С. 148-151.
18. Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного і Б. Любовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 389 с.
19. Шудляк Н.О. «Святині» та «святі місця» (за матеріалами польових досліджень Вінниччини) / Н.О. Шудляк // «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Київ, 28-29 жовтня 2016 р.). — Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 116-118.

Шудляк Н.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**СЕМАНТИКА ХРАМОВЫХ СООРУЖЕНИЙ ПОДОЛЬЯ
(НА МАТЕРИАЛАХ ПОЛЕВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ)****Аннотация**

В статье на основе материалов полевых исследований 2014-2016 годов на территории Винницкой области показано, каким образом, верующий человек воспринимает церковь, храм, монастырь. Этот тип сакральных объектов для верующего является своеобразным символом веры, а выполнение связанных с ними ритуальных действий – неопровержимым ее проявлением. Для более точного объяснения причин сакрализации определенных предметов материального мира, наводим основные интерпретации терминов «святиня» и «святое место». Описаны основные критерии, за которыми верующий человек относит храмовое сооружение к святиням или святым местам. Приведены типы храмовых сооружений, которые по результатам полевых исследований респонденты считают сакральными объектами.

Ключевые слова: святиня, святое место, церковь, храм, монастырь, сакральное, духовность, народная религиозность, Винницкая область.

Shudliak N.O.

Kyiv National Taras Shevchenko University

**SEMANTICS OF THE TEMPLE BUILDINGS OF PODILLIA
(BASED ON THE FIELD RESEARCH OF VINNYTSIA REGION)****Summary**

In the article it is shown on the basis of field researches of 2014-2016 years in Vinnytsia region how believer perceives a church, temple and monastery. This type of sacral objects for a believer is the original symbol of faith, and implementation of the ritual actions related to them – its undeniable manifestation. For more precise explanation of the certain items of sacralization of material world basic interpretation of the terms «holy» and «holy place» are given. The main criteria are described by which the believing person refers temple construction to shrines or the holy sites. Types of temple buildings are shown, which by results of the field researches respondents consider sacral objects.

Keywords: holy, holy places, church, temple, monastery, sacred, spiritual, folk religion, Vinnytsia region.